

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

(zelf)bewustzijn middels het symbolisatieproces haar vleugels kan uitslaan. In het laatste hoofdstuk trakteert Slavoj Žižek ons op een beschouwing over de zeven sluiers van de fantasie die ons moeten beschermen tegen een al te intrusieve werkelijkheid. In deze tekst maakt hij gebruik van scènes uit films, grappen en versprekingen om zijn boodschap kracht bij te zetten. Al met al is *Key concepts of lacanian psychoanalysis* een uitgelezen boek om op een begrijpelijke manier kennis te maken met de grensverleggende ideeën van een notoir moeilijk auteur.

Literatuur

LACAN, J. (2004). *Le séminaire livre X (1962-1963) — L'angoisse*. Paris: Les Éditions du Seuil.

De droom: over neurowetenschappen en lacaniaanse psychoanalyse

Bespreking van

Kéramat Movallali (2017). *Dreams, neuroscience, and psychoanalysis*. London: Routledge. ISBN 978 1 138 85825 1, 206 pp., € 34,99

MARC HEBBRECHT

In 2007 is dit boek van de Perzische analyticus Movallali, die in Parijs werkt, voor het eerst uitgegeven in het Frans door uitgeverij L'Harmattan en nu vertaald naar het Engels. In het eerste deel lezen we filosofische beschouwingen over leven en temporaliteit, over de drift volgens Freud en Lacan en over de fysiologie en de fenomenologie van beweging. Movallali formuleert funda-

mentele kritieken op de reflextheorie die zowel de freudiaanse psychoanalyse als de cognitieve gedragstherapie heeft beïnvloed. Hij verwijst overigens naar het werk van de Nederlander Frederik Buytendijk die in 1920 een belangrijk boek over dierpsychologie heeft geschreven waarin de basis werd gelegd van de ethologie. Wat de neurowetenschappelijke aspecten betreft, gaat de aandacht vooral uit naar het thalamo-corticaal model van Llinas die stelt dat hersenen intrinsiek bewustzijnsactiviteit voortbrengen: het bewustzijn zou aangeschakeld worden via een oscillatorloop tussen cortex en thalamus. Bewustzijn is dus geen epifenomeen ten gevolge van zintuiglijke prikkels die van buitenaf het organisme binnenkomen. In het tweede deel, wat mij betreft het interessantste, wordt een originele droomtheorie gepresenteerd vanuit freudo-lacaniaanse inspiratie in dialoog met de neurowetenschappen. Een nieuw concept is <advertisatie>, een neologisme van de auteur (in het Frans: *aventionisation*). In de droom wordt een project niet gerealiseerd, maar wordt de toekomst voorgesteld alsof een praesens vervuld is. Hij leent de term <advent> uit de christelijke traditie, de vier weken voor Kerstmis gewijd aan de gedachtenis van de naderende geboorte van Jezus. Advent is een particuliere vorm van verwachting. De droom is een poging tot adverteren van het verlangen: een verlangen, een verwachting wordt als vervuld voorgesteld. Er is een beweging naar voren, die in scène wordt gebracht en gedramatiseerd. Een deel van het eigen Zelf wordt vooruitgeschoven, een ander deel kijkt toe. Het subject imiteert zichzelf zoals hij <geweest zal zijn>. Zoals blijkt uit het volgende citaat van de auteur: <The dream is the attempt to adventize what remains in suspense in the subject> (p. 103). Movallali

maakt deze complexe notie duidelijk aan de hand van vele droomvoorbeelden, voornamelijk uit de eigen praktijk, maar ook geleend van Freud, Boss en Hobson, om maar enkele te noemen. Zo is de beroemde Irmadroom de uitdrukking van iets wat voor Freud komen zal: het ontdekken van het onbewuste dat als schandelijk zal worden geoordeeld. In de droom wordt de sluier die over zijn onbewust verlangen ligt, weggenomen. Andere droomvoorbeelden illustreren dit concept: een belangrijke vraag die de dromer voor een moeilijk dilemma zal plaatsen, wordt aangekondigd. Wat zich in de toekomst zal aandienen, wordt zichtbaar gemaakt: Was mijn vader een dubbelspion tijdens de Tweede Wereldoorlog? Vervulde een dochter de wens van haar familie hun imaginaire fallus te zijn? We kunnen eruit afleiden dat de droom altijd gericht is op de vervulling van iets dat in de toekomst ligt en begrepen zal worden. Vaak betreft het pijnlijke en onrustgevendende waarheden over zichzelf. Alsof de profetische dimensie die in preanalytische, bovennatuurlijke verklaringen van de droom centraal stond, ook in onze tijd niet weg te denken is? Movallali beklemtoont dat het in de droom niet gaat om de realisatie van een wens; het gaat om de vervulling ervan zoals Freud beschrijft. Dit betekent zich reken-schap geven van het niet-actuele: een positie waar plaats is voor het onverwachte en voor verrassing. In de visie van Movallali is de droom een complex fenomeen met een narratieve structuur die begrepen kan worden vanuit de literaire theorie: een dramatische sequentie, een condense tekstuur, een turbulente intrige. De droom maakt gebruik van linguïstische *devices* die het overgedetermineerd karakter tot stand brengen. Talige uitdrukking wordt getransformeerd in beelden. De droom vraagt om

interpretatie. De droomarbeid maakt dus gebruik van aanzienlijk meer mechanismen dan Freud heeft beschreven. Veel aandacht gaat uit naar de *mise en abyme* van het subject. In de literaire theorie heeft *mise en abyme* (letterlijk: ·plaatsing in de afgrond·) betrekking op een raamver telling; verhalen die in verhalen worden geplaatst. Hierbij moet dus onderscheid gemaakt worden tussen verschillende vertelniveaus. Enkele vragen en nieuwe gedachten zijn me ingegeven. Ik noem er slechts enkele: Met welke snelheid en welk ritme wordt een droom verteld? Is de droom gestructureerd als een kort verhaal, een fabel, een legende, een sprookje of als een gedicht (p. 91)? Welke zijn de narratieve sequenties in dromen? De auteur gebruikt in dit verband Franse termen die ik moeilijk kan vertalen: *enchaînement, enchâssement, entrelacement* (p. 92). Sommige dromen zijn dekherinneringen (p. 94). Dromen privilegeren de onvoltooide tijd van het werkwoord (p. 95). Er is een verschil tussen de dromer en het dromend subject (p. 101). Niet de dagresten vormen de droom, maar wel hun dubbele betekenis, de woordspelingen die erin vervat liggen, hun fundamentele ambiguïteit (p. 103). Dromen maken gebruik van fantasieën, zijn soms de directe uitdrukking van de grondfantasieën van het subject, maar vallen er niet mee samen en mogen er niet mee verward worden. Het fundamentele verschil tussen een fantasie en een droom is dat een fantasie een wens niet poogt te vervullen, wel te bevredigen; een droom is in de eerste plaats een poging tot wensvervulling (p. 108). Imaginaire dromen kunnen onderscheiden worden van dromen die behoren tot het symbolische register: hun imaginaire dimensie vraagt niet om interpretatie, maar wel om verklaring (p. 111). Hij beschrijft het onirisch automatisme: zodra

we onze ogen sluiten, worden al snel beelden getriggerd (p. 135). Er is een kwalitatief verschil tussen hypnagoge beelden die opkomen bij het inslapen en dromen. In navolging van Winnicott wordt ingegaan op de ludieke dimensie van dromen. Hoewel dit boek veel interessante ideeën bevat, vergt het van de lezer wel een filosofische en lacaniaanse voorkennis. Van de lezer wordt een forse inspanning gevraagd. Het boek moet meerdere malen gelezen worden voordat er begrip en inzicht ontstaat. Het is aan te raden het boek in het Frans lezen, want het doorgronden van de vertaling van ingewikkelde concepten lukt vaak niet. Wellicht is de vertaling niet goed genoeg. Het boek blinkt uit door de vele droomvoorbeelden en de originele interpretaties ervan.

Complex en toch toegankelijk

Bespreking van

Johan De Groef & Rudi Vermote (red.). (2015). *Verstandelijke beperking en psychoanalyse — Echo's van verlangen*. Antwerpen-Apeldoorn: Garant. ISBN 978 90 441 3393 6, 222 pp., € 27,50

GASTON CLUCKERS

De voorliggende teksten zijn ontstaan <in de marge van de mainstream psychoanalyse en orthopedagogiek>. Zij geven een diepgaand en omvattend theoretisch en klinisch beeld van een weinig bekend domein, met name een psychoanalytische benaderingswijze van mensen met een verstandelijke beperking. De bundel is de weergave van een studiedag die werd gehouden naar aanleiding van het afscheid van collega Johan De Groef

als algemeen directeur van Zonneliëd, een instelling die mensen met een ernstige meervoudige handicap opvangt en begeleidt. Hij getuigt van een ruim vijftientigjarige respectvolle klinische zoektocht en reflectie. Naast De Groef werkten nog vijf medewerkers van Zonneliëd mee aan het boek. Verder zes Vlaamse psychoanalytici vanuit andere contexten. Drie bijdragen van Franse psychoanalytici vervolledigen het geheel.

Diverse auteurs besteden ruime aandacht aan de woorden waarmee zij hun patiënten benoemen. In huize Zonneliëd worden de mensen met een ernstige meervoudige handicap 'gasten' genoemd. Primordiaal is de bezorgdheid om deze mensen niet vanuit hun tekort of hun diagnoses te benoemen, maar wel vanuit hun eigenheid als persoon. In een uitvoerig hoofdstuk schetst Johan De Groef het basismodel dat hij, samen met collega's in binnen- en buitenland, uitbouwde vanaf de jaren negentig. Hij beschrijft de vele uitgangspunten en inspiratiebronnen voor de ontwikkelde mensvisie en theoretische kadering, de doelstellingen en de dagdagelijkse pogingen tot concrete vertalingen ervan naar individuele gasten toe. In zijn eenvoudigste bewoordingen vat hij dit als volgt samen: <Zonneliëd wil mensen met een verstandelijke handicap ondersteunen in het articuleren van *hun* verlangen [...] om het eigen verlangen bestaansrecht te geven, en zich dus zeker niet aan te passen aan het verlangen van een ander [...]>. Dit is een heel rijke en sterk onderbouwde tekst die vele aspecten van de thematiek synthetiseert, en die het gehele boek kadert en draagt. De Groef slaagt erin om deze zeer complexe materie op heldere en erudiete wijze in mooie formuleringen te gieten, die getuigen van oprechte betrokkenheid en oprecht engagement. Hetzelfde